

Kortere anmeldelser

KARL MOORE & DAVID LEWIS: *Birth of the Multinational. 2000 Years of Ancient Business History – from Ashur to Augustus.* (Copenhagen Business School, 1999. 341 s. + iv pl., 396 kr.

Med denne bog vil forfatterne gerne vise, i hvor høj grad nutidige økonomiske teorier om multinationale firmaer har gyldighed for oldtiden fra Assyrien til dannelsen af det augustæiske principat. Det er normalt interessant at følge, hvordan en sådan indfaldsvinkel kan afdække overraskende forhold. Risikoen er, at det kammer over, således at vi får et forvrænget billede, og det er i høj grad tilfældet her. I sit anbefalende forord til bogen siger John H. Dunning, at der naturligvis er store forskelle imellem oldtidens og nutidens økonomi, og at disse beskrives »in some detail«.

Lad os se på et par af disse »detaljer«. På s. 154 siges det ganske rigtigt, at de græske mønter kun havde lokal gyldighed. Ikke desto mindre siges det efterfølgende, at disse mønter forenkledede handelen og sikrede markedets triumf. På s. 230 fremhæves det ganske rigtigt, at landbruget var det vigtigste i det romerske samfund, men ellers skildres dette som bestemt af *publicani*'s økonomiske interesser. Cicero fremhæves som »a very successful businessman who held an interest in a publican firm, owned several villas, and defended many publican partners in court« (s. 235). Cicero ville blive meget overrasket over denne karakteristisk! Helt ejendommeligt er, at kejsertidens Romerrige kun får en kort skitse, når det dog er her, der er muligheder for at følge en veludviklet økonomi i et større område over længere tid. Det hænger nu nok sammen med, at Badians bog om *publicani* kun omhandler den romerske republik. Forfatterne er i det hele taget meget afhængige af deres litteraturvalg. Det siges ganske vist, at Tenney Franks arbejder er »dated«; ikke desto mindre refereres der til dem gang på gang. Af nyere forskning er stort set kun den modernistiske retning repræsenteret. »Cambridge-skolen« figurerer overhovedet ikke i litteraturlisten, og det fremgår intetsteds, at der har været en livlig debat om hele forståelsen af den græsk-romerske økonomi, ej heller at debatten om det antikke møntvæsen har taget en ny drejning.

Hertil kommer direkte fejl. Tiberius Gracchus foreslog *ikke* begrænsninger i adgangen til at eje jord, men andelen af offentlig jord. Keith Hopkins er ikke arkæolog, men uddannet klassiker og sociolog og nu professor i »ancient history«. Det må være nok. Det forekommer umiddelbart, som om der afdækkes interessante forhold vedrørende handelsfolk i den nærorientalske verden; men deres betydning i den efterfølgende tid er blevet forregnet.

Erik Christiansen

DITLEV TAMM: *Roman Law and European Legal History*. København, 1997, 288 s., 369 kr.

Foreliggende bog er en oversættelse og en delvis omskrivning af bind 2 af værket *Retshistorie*, der for Romerrettens vedkommende udkom i 1980 og for den europæiske retsudviklings vedkommende i 1991. Den delvise omskrivning består i, at et kapitel om familieret i Romerretten og et kort afsnit om Europa efter 1945 i den europæiske retsudvikling er blevet tilføjet.

I forordet oplyses det, at den engelske udgave er udgivet, eftersom der blev tilbudt jurakurser for Erasmus studenter ved Københavns Universitet. Der kan ikke være tvivl om, at det er en god ide at sende en bog af denne type på markedet, men det føles som en mangel, at den for Romerrettens vedkommende er koncentreret til den klassiske Romerret. Skønt Ditlev Tamm påpeger den almindelige og voksende interesse for Romerretten, er det jo ikke den del af Romerretten, der har interesse, men derimod den del, der fik fodfæste i tiden efter 1100. Frem for alt er det beklageligt, når det erindres, hvilken rolle Romerretten kom til at spille efter Reformationen over store dele af Europa. Der kunne have været lagt mere vægt på at skildre, hvorledes den klassiske Romerret udviklede sig fra den Romerret, der blev taget i anvendelse efter genopdagelsen i slutningen af det 11. århundrede i Bologna, og få ville have været mere skikkede til denne opgave end netop Ditlev Tamm. Det ville også have påkaldt sig interesse at få uddybet, om den blev videreudviklet i tiden efter Reformationen, da dens betydning f.eks. også udstrakte sig til Skandinavien, ganske vist i begrænset grad.

Det må således være kapitlerne om Romerretten efter dens genopdagelse, der har størst interesse, og her bliver bogen noget kortfattet. Kun 40 sider kan siges at dække dette spørgsmål, og så er det oven i købet i en noget forkortet udgave. Hele den interessante historie om, hvorledes Romerretten i forskellig grad vandt indflydelse i det ene vesteuropæiske land efter det andet, måske først og fremmest i Tyskland, er skåret ned til tre sider, hvilket kan undre, når Gerald Strauss' bog fra 1986 om modstanden mod indførelsen af Romerretten i Reformationstidens Tyskland kunne have været udnyttet.

I det hele taget må *Roman Law* betragtes som en nyttig bog, hvor læseren dog sidder tilbage med indtrykket af, at der mangler noget.

Jens Chr. V. Johansen

FERDINAND OPLL: *Leben im mittelalterlichen Wien*. Böhlau, Wien 1998, 228 s. ØSchilling 298.- / DM 39.80 / Sfr. 37. ISBN 3-205-98930-9.

Wiener stads- og landsarkivaren Ferdinand Opll, der ellers er kendt for sine studier over Frederik Barbarossa, har med denne bog villet sammenfatte vor viden om dagliglivet i det middelalderlige Wien. Som slutår for undersøgelsen sættes logisk nok året 1529, det år, da Luther under indtryk af Tyrkernes belejring af Wien skrev »Vor Gud han er så fast en borg«.

Bogen skildrer opfattelsen af tid, menneskenes livscyklus og forhold til omverdenen, levevilkår, adfærd og mentalitet, samt de mere klassiske kulturhistoriske områder, hverdag/fest og det offentlige liv. I bogens sidste kapitel skildres seks meget forskellige levnedsløb: Bondedatteren Agnes Blannbekin, der blev en bekendt mystiker (død 1315); borgmesterfruen fra Sopron i Vestungarn, der blev hofdame for hertuginde af Østrig og som kom til at spille en

politisk rolle ved tronskiftet 1439-40; tre medlemmer af Wiener Magistraten i det 15. årh., og en læge og universitetslærer fra slutningen af samme årh.

Forfatteren kan med udgangspunkt i de borgerlige testamenter 1395-1403 påvise, at familier med mange børn var en sjældenhed; hyppigst forekomme de var familier med kun et eller to børn (s. 21f.). Bemærkelsesværdigt er oksekødets dominerende stilling i Wienerkøkkenet i stedet for svinekød (s. 83f.), hvilket måske skyldes Wiens nærhed til Ungarn, som var en af de vigtigste producenter af oksekød i det senmiddelalderlige Europa. I Wien arbejdede man i 14. årh. i gennemsnit 5,1, i 15. årh. 5,4 dag om ugen (s. 121.), hvilket er en forholdsvis lang arbejdsuge sammenlignet med f.eks. samtidige nederlandske byer; cf. Thomas Riis, *An Analysis of Working Hours*, Diogenes no. 149, Fiesole 1990, s. 73.

Til den kulturhistorisk interesserede kan bogen anbefales på det varmeste. Den viser, hvor langt man kan komme med gode spørgsmål til kilderne og en nogenlunde fyldig dokumentation. Dr. Ole Degn har behandlet Ribe 1560-1660, men det må være muligt at foretage tilsvarende undersøgelser af andre byer som Helsingør, Malmø, Aalborg eller Flensborg i 16.-17. årh., hvilket ville bringe dansk byhistorisk forskning et mægtig skridt fremad.

Thomas Riis

FABIAN PERSSON: *Servants of Fortune. The Swedish Court between 1598 and 1721*, Lund 1999, 278 sider, 27 tabeller, SKR 320.

Er hoffets historie i tidlig moderne tid et emne for seriøse historikere, eller bør det overlades til excentrikere, litterater og kulturhistorikere? Har denne numerisk begrænsede gruppe af hovedsageligt aristokratiske døgenigte krav på videre interesse i sammenligning med magtstatens opbygning og de dybtgående socioøkonomiske omvæltninger i overgangen fra agrar subsistensøkonomi til protokapitalistisk markedsøkonomi? Man kan mærke, at dette borende spørgsmål ikke har været ligegyldigt for forfatteren af denne første store, systematiske analyse af stormagtstidens svenske hof fra 1598 til 1721. Legitimeringspresset har affødt en afhandling, som med udenlandsk inspiration tager et emne op, der er nyt i skandinavisk sammenhæng, men som løser opgaven på relativt traditionel vis.

Bogen er klart og systematisk opbygget. Hoffets organisation, økonomi og sammensætning gennemgås udførligt og suppleres med kapitler om dets politiske funktion. Det faste fundament under afhandlingen er en omhyggeligt opbygget database over de ca. 1.900 adelsmænd og -kvinder, der i perioden gjorde tjeneste ved det svenske hof. Denne database er udmøntet i en række diagrammer og danner grundlag for en solid prosopografisk analyse af hoffets skiftende rekruttering, sammensætning, karrieremønstre etc. Man kan kun misunde svenskerne de velbevarede hofarkiver, der gør den slags undersøgelser mulige. Med hensyn til det analytiske apparat har Persson, der er vel indlæst i hele den nyere europæiske forskningstradition, valgt at lade sig inspirere af to kerneudsagn fra engelske historikere. Det drejer sig om Geoffrey Eltons karakteristik af hoffet som »a point of contact« og David Starkeys skelnen mellem »participatory« og »distant monarchs«.

Som man kan forvente af et pionerarbejde, er afhandlingen rig på konkrete oplysninger og håndfaste analyseresultater. Mens hoffets organisatoriske rammer udviser stor kontinuitet, skifter hoffets sammensætning og politiske funk-

tion drastisk over tid. I periodens første halvdel fungerede hoffet virkelig som »a point of contact« mellem herskeren og landets reelle elite. Tjenestetiden var kort, gennemsnitsalderen lav, de fleste adelige hoffolk gik videre til en karriere i militær eller civil forvaltning, og herskerne var udadvendte (»participatory«). I periodens sidste halvdel blev hoffet imidlertid mere og mere en lukket, selvrekrutterende verden, der kun i begrænset omfang fungerede som kontaktflade mellem herskeren og eliten. Flere og flere tjente hele deres liv ved hoffet, gennemsnitsalderen steg, og selv om hoffets størrelse stort set forblev uændret, betød det, at langt færre fik en chance for at bruge hoffet som springbræt for en karriere. At Karl XI i ørigt var påholdende og tilbagetrukket (»distant«) forstærkede blot tendensen. Denne udvikling var ikke uden betydning, da forholdet mellem hersker og elite skulle defineres påny efter Karl XII's død 1718. Ville »frihedstiden« havde fået en anden karakter, hvis de sidste karoliner havde forstået at udnytte deres hof til at knytte eliten til sig i stedet for at stole blindt på deres enevældige magtfuldkommenhed? Den slags spørgsmål lader sig vanskeligt besvare, men de er værd at stille.

Afhandlingen rummer mange flere resultater og perspektiver, end det her er muligt at komme ind på, f.eks. om hoffets rolle i patron-klient forhold, om kvindernes indflydelse og om udviklingens internationale perspektiver. Det skal også nævnes, at Persson har udnyttet et stort utrykt brevmateriale og strør om sig med velvalgte, illustrative citater, men desværre har undladt at forsyne sit værk med et navneregister (vistnok en dårlig svensk vane). På det mere principielle plan kan man måske rejse to spørgsmål, der dog ikke kan gælde som egentlige kritikpunkter, da deres besvarelse ville sprænge alle rammer.

For det første er der Perssons definition af hoffet. Hvem hørte til hoffet? Her kan man tænke sig en organisatorisk eller en social afgrænsning. I første tilfælde består hoffet slet og ret af dem, der har et hofembede af en eller anden art. I det andet tilfælde omfatter hoffet også en række personer, der uden formel tilknytning alligevel »kom« ved hoffet og var »velset« der. Persson vælger af indlysende grunde den første afgrænsning, for hvordan skulle han ellers med nogenlunde sikkerhed og klarhed kunne definere grundlaget for sin prosopografiske analyse? På den anden side ønsker han også at besvare spørgsmål af stor relevans for den politiske »point of contact«-teori som f.eks., om hoffet nu også var åbent for landets reelle elite, eller om det var et lukket kredsløb eller bestod af fremmede og outsiders? I dette tilfælde tæller folk, der var velanskrevne ved hoffet, men uden formel tilknytning, også med. Det forekommer denne anmelder, at Persson måske ikke tilstrækkeligt gør opmærksom på sådanne delvise uoverensstemmelser mellem hans erkendelsesinteresse på den ene side og hans kildegrundlag og analytiske metoder på den anden. Det gælder så meget mere, som Persson understreger betydningen af hoffet som et forum for udøvelsen af uformel magt og indflydelse.

For det andet bør det bemærkes, at Persson i alt væsentligt beskæftiger sig med hoffets hverdag. Fest, ceremoniel og pragtudfoldelse i det hele taget er så godt som fraværende. En stor del af den nyere kulturhistorisk orienterede hof-forskning kredser om netop disse spørgsmål – måske lidt for meget, som Persson synes at antyde. Det er selvfølgelig helt legitimt at vælge fest og farver fra og bedrive socialhistorisk »Alltagsgeschichte«, selvom man dermed også giver afkald på dialektikken mellem hverdag og fest. Alligevel opstår der atter et spændingsforhold mellem Perssons valgte metode og hans analytiske inspirationskilde i Eltons tanke om hoffet som »a point of contact«. For det var vel ikke mindst i forbindelse med fester og statsbegivenheder, at hoffet åbnede sig og

bød sig til som »a point of contact« og et redskab for stort anlagt politisk massekommunikation. Persson skal imidlertid ikke kritiseres for ikke at have skrevet den bog, anmelderen gerne så. Disse to punkter er kun anført for at vise, at de rigtigt gode og kreative spørgsmål som dem, der har været inspirationen bag dette værk, ikke udtømmes ved den første besvarelse.

Blandt bogens fortjenester bør afslutningsvis fremhæves, at den er skrevet på engelsk, et ganske glimrende og ret vittigt engelsk endda. Derved lever den på smukkeste måde op til sit emnes internationale tilsnit.

Sebastian Olden-Jørgensen

ERLING SANDMO: Voldssamfundets undergang. Om disciplineringen av Norge på 1600-tallet. Oslo, universitetsforlaget 1999. 301 s.

I Skandinavien har man – ligesom i andre lande – i de sidste årtier haft en intens kriminalhistorisk forskning, herunder også om voldsanvendelse: Eva Österberg, Ditlev Tamm, Jens Chr.V. Johansen, Hans Henrik Appel og – i Norge – Hans Eyvind Næss, Jørn Sandnes og nu altså Erling Sandmo. Dennes udgangspunkt har været skuffelse over, at hans hovedopgave om slutningen af det 18. århundrede ikke gav de forventede resultater, en konstatering, som Lotte Dombrowsky også har gjort. Anmeldelsen tager to-tre teoretiske og et par empiriske emner op fra Sandmos bog, som i øvrigt indbragte ham doktorgraden.

I de indledende kapitler behandler forfatteren de lokale retsinstanter og kildematerialet (s. 29-41), som kun kræver enkelte kommentarer. Selvom håndfæstningerne må have haft gyldighed for både Danmark og Norge, kan man komme i tvivl om den løbende lovgivning (recesser, forordninger), reskripter, eftersom den berygtede Norgesparagraf som bekendt aldrig blev indfriet, fordi den særnorske lovgivning aldrig henviser til dansk lovgivning, og fordi hvert af de to riger havde sine egne retsinstitutioner med rødder i middelalderen.

Man ræsonnerer, at det konstateres, at regulering af de danske ting og tingbogspligten kom en-to generationer tidligere end i Norge. Allerede recessen 1551 foreskrev tingbogspligten; 1578 bestemte en forordning, at »det, som forhandles på tinge straks skal indskrives i tingbogen«, og at renskrift efter 'løse sedler' på et senere tidspunkt ikke var tilladt, en regel, som ikke blev overholdt.¹ Norge fik først 1635 en tilsvarende – og mere raffineret – landstingsordning (s. 36 f.). Sandmo drøfter ikke tingbogstekstens tilblivelse, men konstaterer dog (s. 39) de mange rettelser, der kunde tyde på 'stenografisk' referat (Sandmos eget udtryk). Til gengæld hører forordningen hjemme i den proces, der forvandlede fogeden fra 'lensmandstjener til kongelig majestæts foged' (Rolf Fladby, Knut Mykland).

Tilsvarende fik Norge først 1590 en fast retsinstantfølge (s.29f.), der kendes tidligere tilløb, hvorimod den blev udviklet pragmatisk fra middelalderen i Danmark og blev fast indarbejdet fra reformationstiden.² Forordningen 1590 giver indtryk af, at man i København har været irriteret over dommenes ofte uful-

¹ Reces 1551 § 3; J.L.A. Kolderup-Rosenvinge, Danske Recesser og Ordinanser. Danmarks gamle Love IV. Kbh. 1824, s. 238; V.A. Secher, Corpus constitutionum Daniae II. Kbh. 1889-90, no. 99; jf. fdg. 1588 11/7; sst., no. 489.

² S. Insen i Norsk historisk leksikon. 2. udg. ved R. Fladby o.a. Oslo 1981, s. 188, 271; Poul Johs. Jørgensen, Dansk Retshistorie. Kbh. 1940, s. 513-16, 522 f.

destgørende dokumentation af sagens akter og af parternes indlæg. Iøvrigt udstedte regeringsrådet denne forordning samtidig med, at der havde været uro i det danske retssystem under tronvakancen 1588-96.³ Der kan ikke rettes indvendinger mod Sandmos redegørelse for den norske retsudvikling, men man kunde have ønsket lidt komparation og lidt overvejelser over regeringens hensigt i en politisk vanskelig tid: den ubetingede retssikkerhed.

Store dele af bogen optages af teoretiske overvejelser. Som historiker bør og skal man anlægge en eller flere arbejdsteorier; de skal kunne anvendes som heuristisk apparat, uden at diskussionen – som det undertiden har været tilfældet – udarter til teori-ekshibitionisme. Som udgangspunkt analyserer og diskuterer Sandmo den tyske kultursociolog Norbert Elias' moderigtige, men omstændelige og kumulative civilisationsteori. Elias betragtede vold som et immanent kulturfænomen – hvor kunde han andet i 1930'erne? – og som noget varigt; menneskehedens dagligdag blev fra senmiddelalderen og ind i den nyere tid gradvist forvandlet i retning af mindre aggression og vold, som bredte sig fra fyrstehofferne og ved, at statsmagten efterhånden fik eller skaffede sig eneret til voldsanvendelse. Det sidste – hoffernes afsmittende effekt – kan ikke være helt korrekt.

Andre kultursociologer har kritiseret Elias' teori for at være for eurocentrisk, men Sandmo understreger flere gange stærkt, at han vil arbejde som historiker; Elias' teori karakteriseres – med rette – som skæbnetung og positivistisk; og dertil kunde man føje, at allerede den tyske Göttinger-skole i slutningen af 18. århundrede betegnede sociologi som stillestående historie og historie som sociologi i bevægelse. Vold må – skriver Sandmo – være et tidsbestemt fænomen og ikke en konstant, en menneskehedens evige svøbe. Forfatterens empiriske undersøgelser over tingbogsrækker fra det sydlige Norge – Nord-Norge kommer ikke med – tyder på, at volden kulminerede i 1620'erne og 1630'erne for derefter at aftage hurtigt frem mod 1660; her kunde det have været ønskeligt, om undersøgelsen – senere – blev ført frem til den tidlige enevælde.

Man kunde rejse det spørgsmål, om Norbert Elias' teori overhovedet er den messe værd, som Sandmo ofrer på den. Han betoner flere gange, at civilisationsprocessen har nær sammenhæng med statsmagtens voksende magtfulde, og netop her finder vi pudelens kerne. Det er som nævnt ikke rigtigt som Elias at se civilisationsprocessen af den uregerlige adels og det intrigante hofs tæmning under fyrstelig indflydelse. Sandmo anvender selv – endda på titelbladet – ordet (social) disciplinering som udviklingens slutresultat, hvilket til gengæld er fuldt korrekt.

Al den stund, at forholdet mellem almue og øvrighed står centralt i Sandmos undersøgelse havde det været nærliggende snarere at gå til den tyske historiker Gerhard Oestreichs og hans elevs studier, der netop beskæftiger sig med begrebet socialdisciplinering og dets indhold og virkning. Begrebet hviler på neo-stoicismen og blev – næsten med matematisk præcision – indarbejdet i Justus Lipsius' samfundsteoretiske system; herfra overtages det af den ekspanderende – proto-absolutistiske – statsmagt og ender i dens eneret til udøvelse af 'organiseret vold' (F.C. Lane).⁴ Både retsvæsenet og den ortodokse kirke blev

³ Jf. HT 93. Kbh. 1993, s. 286-88.

⁴ Gerhard Oestreich, *Neostoicism and the Early modern State*, udg. af B. Oestreich & H.G. Koenigsberger. Cambr. 1982, s. 50- 54, 68 f., 158, 265-72; W. Schulze, *Gerhard Oestreichs Begriff 'Sozialdisciplinierung in der frühen Neuzeit'*. Ztschr. für hist. Forsch. 14. Bln. 1987, s. 265-302.

på denne måde vigtige dressurinstrumenter. Skemaet passer udmærket til Sandmos konstatering af faldet i voldsanvendelse efter 1620-40; kun én ting overser han: betydningen af 'orden og god politi' under de evindelige krige; ligesom julen varer længe og koster mange penge, gjorde krigen det også; og almuen måtte lægge ryg til, selvom norske historikere ynder at fremstille Norge som lavskattelænd i modsætning til det skatteplagede Danmark.

Bogens andet teoretiske hovedelement bliver diskussionen af den franske mentalitetshistorie – Em. LeRoy Ladurie o.a. – som Sandmo stiller sig meget skeptisk overfor, bl.a. fordi den let udarter til 'ubevægelig historie' (får et sociologisk anstrøg om man vil). I hans øjne må mentalitet være noget foranderligt og tidsbestemt. Det gælder f.eks. æresbegrebet. I den forbindelse må man tillige huske, at æreskrænkelser – ofte grove – klæbde ved den krænkede, indtil hun eller han blev rensset eller indgik forlig med synderen, som hyppigt undskyldte sig med drukkenskab.

Der er ingen grund til at gå nærmere ind på Sandmos empiriske studier; kun et par enkelte punkter skal tages op her. I kildegennemgangen i starten konstaterer forfatteren først, at et stort antal af sagerne kun optræder i lensregnskaberne sagesfaldsregistre fra 1635-37, 1643-45 og 1658-60, henholdsvis 49, 67 og 48 p.ct. mod tidligere 20-25 p.ct. Man kunde formode, at der her har været tale om 'aftalte sager', dvs. tilfælde, hvor synderen ved forhandling med øvrigheden eller godsejeren har indgået forlig om en nærmere aftalt sum; lensstyrelsen måtte – bortset fra håbløse tilfælde – have været interesseret i et mindeligt forlig, og sådanne tilfælde blev åbenbart flere med tiden; det samme dokumenterer Hans Henrik Appels undersøgelse af Skadst herred i Sydvestjylland under enevælden; netop derfor kunde det være interessant, om Sandmos undersøgelse også blev ført frem til den ældre enevælde. Og selvom begrebet 'soning' kan være tveetydigt, har det vel ofte betydningen forsoning. Det mest bemærkelsesværdige er dog, at begge begreber også optræder i danske tingbøger og ligesom i Norge i stigende omfang, ikke mindst i de vanskelige år efter 1660 og svenskekrigenes masseødelæggelser af især Danmarks produktionsapparat.

De empiriske afsnit indeholder mange vigtige iagttagelser, f.eks. om forskellene mellem det udadvendte samfund i Sydnorge med kontakter til omgivelserne overfor det indadvendte Sørland og Ryfylke, om æresbegrebernes ingredienser eller om forskellene mellem kvinders og mænds æresbegreber. Alligevel konkluderer Sandmo (s. 272), at han »altså ikke siktet mot å forklare voldens tilbagegang, ikke mot å svare på mitt opprindelige spørsmål 'hvorfor'«. Jo, det havde kunnet lade sig gøre, om Sandmo havde anvendt Gerhard Oestreichs socialdisciplineringssteori fremfor Norbert Elias' civilisationsmodel. I det hele taget kan afslutningsafsnittet (»Mennesker som sloss«) virke en kende fortænt; men dette være skrevet *sine ira et odio* om en iøvrigt udmærket bog. Norge har – som bekendt – indført en dr.art.-grad ved siden af den klassiske dr.philos.-grad. Sandmos bog falder under den første kategori, og anmelderen kan kun konstatere, at graden (også) i dette tilfælde er velfortjent.

E. Ladewig Petersen

HARALD ILSØE: Det kongelige Bibliotek i støbeskeen. Studier og samlinger til bestandens historie indtil ca. 1780, (Danish Humanist Texts and Studies 21), Det kongelige Bibliotek/Museum Tusulanums Forlag, København 1999, 717 sider i to bind, ill.

Bøger så vel som hele biblioteker har deres skæbne, og i dette storværk fremlægger vor største kender af Det kongelige Biblioteks historie, Harald Ilsøe, frugten af sine mangeårige studier i opbygningen af Det kgl. Biblioteks samlinger fra den spæde start i 1650'erne frem til nyordningen og indførelsen af »moderne« biblioteksprincipper i 1780'erne. Hovedsynsvinklen er provenienshistorisk, »dvs. med sigte på at indkredse, hvilke bøger og håndskrifter der måtte være erhvervet ved given lejlighed« (Indledningen). Eftersom størstedelen af Det kgl. Bibliotek er etableret ved køb af eksisterende samlinger, spiller efterspørelsen af sådanne »biblioteker i biblioteket« en stor rolle, hvad enten det drejer sig om arvede, købte eller erobrede samlinger. Et andet hovedstykke udgøres af de bøger og håndskrifter, der påviseligt har været i kongefamiliens personlige besiddelse fra Frederik I til Christian VI. Desuden gives et indledende rids af bogbestanden og dens vækst frem til ca. 1780, og i et afsluttende kapitel spores tilvæksten af inkunabler i perioden ca. 1650 til 1732. Undervejs i de to bind finder man aftrykt en hel del aktstykker, f.eks. en liste over den udvalgte prins Christian (V)'s bogsamling på ca. 450 bind, Hans Grams manuskript-samling på 299 numre og kgl. bibliotekar Johann Schlegels rapport om sin forgænger Bernhard Møllmanns forsømmelser frem til 1778. Værket rundes af med et engelsk resumé og to registre, et over håndskrifter med dokumenterede eller formodede provenienser og et over givere af dedikationseksemplarer og ejere af omtalte bøger eller manuskripter.

Ilsøes metode kan kun betegnes som bredspektret. Kataloger, regnskaber, korrespondance og meget mere er sammenholdt med notitser, indbinding og gamle katalogsignaturer i bøger og håndskrifter. Han har ikke taget hver eneste bog ned fra hylden i magasinerne, men det fremgår tydeligt, at det, der så beskedent omtales som »stikprøver«, repræsenterer en arbejdsindsats, der må aftvinge den allerstørste respekt. Talrige håndskrifter fra de ældste registranter er desuden identificeret, så man umiddelbart kan bestille dem på læsesalen. Dispositionen er overskuelig, stilen er klar, og Ilsøe gentager gerne oplysninger, når det er hensigtsmæssigt. Akribien synes helt igennem i top, og værket kan kun betegnes som en guldgrube af bog-, biblioteks- og kulturhistoriske oplysninger.

Det er imidlertid en guldgrube, hvis rigdomme ikke er tilgængelige for alle og enhver. For den, der går til bogen med samme provenienshistoriske interesse som Ilsøe selv, leder de to registre på i alt 19 sider og bogens hele disposition umiddelbart til målet. For den, der har andre indfaldsvinkler, må det imidlertid gælde som en alvorlig mangel, at det store værk ikke er forsynet med registre, der åbner det for andre interesser end dem, der har været styrende for udarbejdelsen. Interesserer man sig for bøgernes dokumenterede ejermænd eller for dem, der har skænket dedikationseksemplarer til kongehusets medlemmer, finder man hurtigt hen til de relevante steder. Og sidder man med et konkret håndskrift og undrer på, hvem det mon har tilhørt, er der også hjælp at hente. Står man derimod med en forfatter og ønsker at efterspore, i hvilke miljøer han eller hun er blevet læst, går man forgæves, på trods af at bogen bugner med relevante oplysninger. Vil man finde dem, må man læse den igennem fra perm til perm. Ønsker man at slå efter, om Ilsøe bringer nyt om denne eller

hin person med tilknytning til Det kgl. Biblioteks historie, lades man også i stikken af registeret. I forordet hedder det lakonisk, at udarbejdelsen af et fuldstændigt forfatterregister »ville blive alt for omfattende«. Til dette må man svare, at det kan være forståeligt, hvis Ilsø selv ved afslutningen af det store og detailmættede værk har følt det sådan. I så fald burde bibliotekets i forordet så højt besungne ledelse have grebet ind og afbødet den urimelige beskæring af bogens brugsværdi ved at stille de nødvendige ressourcer til rådighed.

Sebastian Olden-Jørgensen

BJARNE STOKLUND (red.): Kulturens nationalisering. Et etnologisk perspektiv på det nationale. Etnologiske studier bd. 5. København: Museum Tusulanums Forlag, 1999. 234 s. illustr.

Etnologien er i dag en dynamisk disciplin, hvis emneområder spænder fra stats- og velfærdsanalyser til mikrostudier af folkekultur. Fagets kernebegreb har været og er fortsat »kultur«, der ifølge Bjarne Stoklunds indledning til denne antologi handler om, »hvordan den menneskelige virkelighed opfattes, om hvordan mennesker søger at skabe orden ud af kaos«. Udtrykket »kulturens nationalisering«, der er et lån fra den indflydelsesrige svenske etnolog Orvar Löfgren, betegner den historiske proces fra slutningen af 1700-tallet, hvor kulturen gøres national, bliver bærer af nationale budskaber og retter sig ind efter nationale skillelinjer. Det er en proces, hvor Danmark følger en international eller i hvert fald almen europæisk tendens, og det er for så vidt et forhold, som også historikere har haft blik for. Etnologernes særlige opgave er efter Bjarne Stoklunds opfattelse at analysere den proces, hvor elementer fra den gamle verden, fra naturen, fra historien eller fra dagliglivet vælges ud, tillægges ny betydning og bygges sammen til et nyt kulturelt system, kort sagt at finde byggestenene i konstruktionen af nationen. Dermed polemiserer han stiltødt mod »opfindelses-folkene«, der ser nationen som et totalt nyt fænomen.

I antologiens overgribende teoretiske artikel analyserer Tine Damsholt begrebet »folk« og kobler studiet af den folkelige kultur, faget etnologis historie, sammen med selve folkebegrebets udvikling fra anden halvdel af 1700-tallet til 1840'erne. I denne epoke finder en afgørende perspektivforskydning sted fra forestillingerne om samfundspagten, staten og patriotismen som omdrejningspunkt til den nationalromantiske idé om folket anskuet nedefra, med bondestanden som folkets kerne. Studiet af folkeliv, etnologien, bliver en vital faktor i interesseskiftet fra statsborgerne til folket. Etnologerne blev en slags »kulturtolke«, der kunne fremdrage og forklare folkets livs- og tænkemåder for stats- og embedsmænd. Tine Damsholt viser også, hvorledes forskerne blotlagde nationens interne kulturforskelle. Svagere i hendes analyse står den anden vigtige side af den nationale identitets tilblivelse, forholdet til andre nationer, i Danmarks tilfælde først og fremmest (spændings)forholdet til det tyske.

Det er til gengæld et centralt tema i de fleste af antologiens afhandlinger, hvor kulturens og videnskabens sammenfletning med det nationale demonstreres i en række konkrete undersøgelser. Af indlysende årsager er den dansk-tyske nationaliserede kulturkamp en ledetråd for udforskningen af den nationale kulturs og identitets tilblivelse, og i kraft af folkekulturens rolle som kerne i den nationale kultur bliver studiet af denne kultur vævet ind i den nationale konflikt og brugt som argument i den konkrete national-statslige grænsedrag-

ning. Det vises i en række af antologiens afhandlinger, hvor Bjarne Stoklund ser på »Bondebygninger og folkekarakter«, Mette Skougaard fremdrager Ostentfeldgården og dens placering i den dansk-tyske strid om den nationale arv, Peter Dragsbo analyserer det aktuelt meget relevante forhold mellem regionalisme og nationalisme og Mikkel Venborg Pedersen placerer augustenerne og deres lokalsamfund i spændingsfeltet mellem den gamle verden og den nye nationalisme. I disse afhandlinger demonstreres, hvorledes folkekulturen fik en afgørende placering i den nationale kamp og ikke mindst, hvorledes folkekulturforskere kunne se, eventuelt opfinde grænser, hvor de ikke var, just fordi folkekulturen i vid udstrækning er tværnational. De forskellige afhandlinger understreger tillige nødvendigheden af at tænke de gamle rigsele med, når den nationale kultur skal indkredses.

Inge Adriansens bidrag »Dannebrog – statens symbol eller folkets?« er en veloplagt og vel illustreret demonstration af flaget som national identitetsgiver fra midten af 1800-tallet – så overraskende sent bliver det tilladt for menigmand at flage med Dannebrog – til vore dages mere og mere bizarre brug af flaget i reklamer, i den politiske kamp for og imod EU og ikke mindst i forbindelse med sportsbegivenheder. Og netop idrættens og sportens sammenvævning med det nationale er temaet i Niels Kayser Nielsens artikel om »Idræt og nationsdannelse i de nordiske lande«, hvor han med et fint overblik påpeger ligheder og forskelle. Idræt og nationalisme er uadskillelige, og idrætten har haft en kolossal indflydelse på nationaliseringen af den nordiske kultur i en proces, hvor den både har været »instrument og arena«. Men der har været klart forskellige politisk-geografiske og historiske udgangspositioner for nationsbyggeriet, som har bevirket, at f.eks. de enkelte lande har vidt forskellig nationalsport. Kayser Nielsen får også fint antydnet parløbet mellem nationalisme og socialdemokratisme under udfoldelsen af de nordiske velfærdsstater. Endelig fremdrager Edith Mandrup Rønn i artiklen »Individernes generalstrejke mod folkestammens liv« kampen for en befolkning af »god kvalitet« det fælles videnskabelige og nationale grundlag for dansk og tysk racehygiejne. Ønsket om slægtens rene videreførelse og forestillinger om det særligt nordiske udgjorde det mentale bagtæppe for de eugeniske tiltag i begge lande. Kun midlerne og forskelle i konsekvens blev forskellige. Artiklens styrke er især inddragelsen af skønlitteraturen, ikke mindst Johs. V. Jensen, i skildringen af det mentale rum, hvor de racehygiejniske forestillinger udvikledes.

Antologien er noget uegal, men den bindes godt sammen af det overordnede tema. Den er et memento til også i vore dage at reflektere over brug og misbrug af videnskaberne, og den fremtræder som en opfordring og inspiration til studier på tværs af de traditionelle faggrænser, der ligesom de nationale grænser har indbyggede risici for blindheder.

Niels Finn Christiansen

JENS ENGBERG: Det heles vel. Forureningsbekæmpelsen i Danmark fra loven om sundhedsvedtægter i 1850'erne til miljøloven 1974. Miljøkontrollen. Københavns kommune. København 1999. Engelsk summary. Ill. 524 s., 298 kr.

På initiativ af Miljøkontrollen i Københavns kommune har Jens Engberg udarbejdet dette fyldige værk om forureningsbekæmpelsen i Danmark fra 1850erne til miljølovens vedtagelse i 1973. Det enorme emne er nærmere afgrænset til den politiske debat og kamp på det centrale plan, det vil sige i regeringen,

landstinget, folketinget, udvalg, kommissioner og ministerier og i samspillet mellem disse og organisationerne, herunder de kræfter eller interesser, der virkede ind på udformningen af de forskellige love.

Efter en kort indledning om de skærpede problemer i København i 1850'erne og 60'erne som følge af befolkningsvækst og industrialisering behandler forfatteren de fire vigtigste sagsområder i hver sin del, først sundhedskommissionerne og sundhedsvedtægterne i del II, så giftlovgivningen i del III, dernæst vandløbslovgivningen i del IV og fiskerilovene og havforureningen i del V. Afsluttende foretager han i del VI en grundig analyse af initiativerne, som førte frem til samlingen af forureningsbekæmpelsen med oprettelsen af Miljøministeriet i 1971 og vedtagelsen af miljøbeskyttelsesloven i 1973. Til sidst i denne del trækker han desuden nogle længere linjer over hele forløbet (s. 438-45).

Bogen repræsenterer en imponerende arbejdsindsats. Forfatteren har ikke blot tappert gennempløjet datidens litteratur, Rigsdagstidende og et utal af betænkninger, men bl.a. også været i Folketinget og i flere ministeriers arkiver. Resultatet er en i det hele kyndig oversigt over et vigtigt, men hidtil lidet pågættede område. De gennemgående konfliktflader var – måske ikke overraskende – den personlige frihed (ejendomsretten) kontra almenvellet, ejerne eller producenterne over for brugerne (borgerne), samt erhvervsinteresserne, hvor landbrugets interesser i årtier dominerede over den opkommende industris interesser, mens begge disse parter kunne enes om ikke at beskytte fiskeriets interesser. Dertil kom professionskonflikter, navnlig mellem jurister og læger, der efterhånden fik følgeskab af stadigt flere teknikere.

Det lange tidsspand og det store stofområde, som skal dækkes, mere end 50 love, gør, at det ofte går vel stærkt i form af lange referater og hurtige kommentarer. For det 19. århundrede er der også tendenser til at vurdere direkte i forhold til nutidens syn og være mindre opmærksom på, at det ofte drejede sig om reelle styrkelser af datidens forureningsbekæmpelse. Undertiden overraskes man desuden over udeladelserne. Fx virker det mærkeligt, at den hygiejniske bevægelse slet ikke omtales i det lange afsnit om loven om sundhedsvedtægter i 1858.

Der er principielle problemer ved at afgrænse emnet og analysen til kampene på det centrale politiske plan. Forfatteren inddrager da også andre faktorer, som fx erhvervsudviklingen og stigningen i den konkrete forurening, men det sker ret kaleidoskopisk. Et andet hovedproblem i denne sammenhæng er, at loven om sundhedsvedtægter var en rammelov, der skulle udfyldes lokalt, omend i samvirke med justitsministeriet. Der er en rimelig fyldig behandling af Københavns første sundhedsvedtægt i 1860 og justitsministeriets vejledende retningslinjer for købstæder og landsogne i 1859, men derefter går det hurtigt over stok og sten helt frem til normalvedtægterne i 1950'erne. I mellemtiden var der overalt sket en kraftig udbygning af sundhedskommissionernes arbejde og virkefelt. Mindst får man at vide om forureningsbekæmpelsen i købstæderne.

Det mest vellykkede afsnit er den fyldige afsluttende analyse af udviklingen frem til oprettelsen af Miljøministeriet i 1971 og vedtagelsen af miljøbeskyttelsesloven i 1973, der betød en samling af forureningsbekæmpelsen. Fremstillingen bygger på et omfattende kildemateriale, der inkluderer Miljøministeriets eget arkiv og en række beretninger fra centrale aktører, som er indsamlet til Det kgl. Biblioteks Håndskriftssamling af Wilhelm von Rosen. Resultaterne belyser vigtige sider af, hvorledes det danske politiske system fungerer, bl.a. de store erhvervsorganisationers rolle ved tilblivelsen af nye love, en rolle som undertiden nærmest sætter Folketinget ud på sidelinjen. Forfatteren er dog også her

stedvist lidt hurtig med konklusionerne. Desuden kunne han have betonet kontinuiteten stærkere, end tilfældet er. Ligesom loven om sundhedsvedtægter fra 1858 var miljøbeskyttelsesloven fra 1973 en rammelov, og som sin gamle forgænger var det først og fremmest kommunerne, der fik tillagt administrationen og fortolkningen af den nye lov.

Engbergs store og velskrevne oversigt vil være et nyttigt udgangspunkt og hjælpemiddel for den fremtidige nærmere udforskning af forureningens historie i Danmark, et arbejde, der kun så småt er kommet i gang, men som uden tvivl vil tage et opsving i de følgende år.

Ole Hyldtoft

Peter S. Petersens Erindringer – en kilde til den danske bosættelse i Dannebrog, Nebraska 1871-95. Udgivet ved KARSTEN KJER MICHAELSEN og BIRTHE KJER MICHAELSEN, Odense Bys Museer i kommission hos Odense Universitetsforlag, 1999. 238 s. ill.

Under forarbejdet til særudstillingen »Danskerne på prærien« på Hollufgård i 1997 blev det håndskrevne manuskript på 641 sider til Peter S. Petersens erindringer fundet på Nebraska State Historical Society i Lincoln. De to udgivere har ydet en kæmpeindsats ved at oversætte, redigere og beskære orinalmanuskriptet, og selv om det kan forekomme ordrigt, er det fra forfatterens hånd disponeret i små afgrænsede afsnit med en fyndig overskrift, så det er overkommeligt at finde de emner, som måtte have interesse.

Alt for få af de danske pionerer magtede at beskrive deres oplevelser over et længere tidsrum, så dette er et velkomment bidrag til vores kilder til den tidlige udvandring og især til den danske bosættelse omkring byen Dannebrog i Howard Co., Nebraska. Her hører vi så autentisk, som det vel kan gøres, sønnens beskrivelse af faderens begrundelse for at udvandre til trods for, at han havde det godt i Danmark – »det er for vores børns skyld – ikke for vores egen«. Udsigterne var for ringe, når et lille husmandssted skulle deles mellem fire børn.

Der er interessante beretninger om stort og småt i nybyggertidens Nebraska med beskrivelse af udgravningen af et »dugout«, familiens første hus, gravet ind i en skrænt med græstørv som væg, af de voldsomme snestorme og af græshoppeplagerne. Det kan ind imellem blive lidt rigeligt med de mere personlige observationer, men tålmodigheden belønnes med spændende erindringer fra et liv levet under forhold, som er svære at forestille sig i dag, og som vi som sagt ikke har mange kilder til. Peter S. Petersen er et eksempel på den sociale opstigning i det amerikanske samfund, som så mange af udvandrerens børn foretog. Han begyndte som landarbejder, blev bogsælger og senere ansat i forskellige forretninger. I 1890'erne udviklede driftige forretningsdrivende både banker og ejendomshandler, og Peter S. Petersen gør denne udvikling med som ansat i en sådan butik trods sin ringe uddannelse med nogle få års skolegang. Af en efterskrift fremgår det, at han i 1905 – altså efter den periode, som erindringerne dækker – blev udnævnt til embedet som postmester i Dannebrog, et embede, han beholdt lige til 1934, hvor han var 73 år. Samtidig med udnævnelsen købte han den lokale avis The Dannebrog News, som han drev til 1926.

Alt i alt giver bogen et anbefalelsesværdigt indblik i pionertidens Nebraska, og for folk med slægtshistoriske interesser – især i Dannebrogområdet – er der fyldige sted- og personregistre.

Jette Mackintosh

KAREN HJORTH: Tolder og kvinde. En undersøgelse af kvinders ansættelse i en mandsdomineret etat. Told- og Skattehistorisk Selskab 1998. 120 s., ill.

I årene 1897-1921 blev der ansat 211 kvinder og 543 mænd som det, der senest hed toldelever – for sin tid en nærmest opsigtsvækkende fordeling. Da den formaliserede faguddannelse blev etableret med den første afholdelse af eksamen i 1914, deltog kvinderne her på fuldstændig lige fod med mændene. Der blev endda i uniformsreglementet af 1911 givet en detaljeret beskrivelse af de kvindelige tolderes uniformering – ganske overflødig, for de bestemmelser kom aldrig i brug. Kvinderne forblev helt overvejende på kontoret, og fungerede de i vejerboden, har de som deres mandlige kolleger kunnet nøjes med en kittel. Thi at sende skrøbelige feminine skabninger i havnen eller ud på jernbanetrænet, det var utænkeligt – hvad kunne de ikke komme ud for dér! I 1921 kom loven om ligestilling af mænd og kvinder i statens tjeneste, men det følgende år blev ikke *én eneste* kvinde antaget som toldelev. Først i 1933 begyndte man forsigtigt at tage et par stykker ind, men vel at mærke nogle, som i forvejen havde flere år bag sig som toldkontorister, hvad der skal ses i forbindelse med mobilitetsfremmende bestemmelser i tjenestemandsløven af 1931. Endelig i 1953 ansattes igen en ung pige som toldelev helt på linie med sine mandlige kammerater, hvad der ikke gik upåagtet hen i dagspressen – bl.a. sås i den anledning en pragtfuld tegning af Bo Bojesen.

Alt i alt en forbløffende historie, og som alene ovenstående referat antyder, er der kommet en (sørg)munter lille undersøgelse ud af Karen Hjorths arbejde med dette emne. På grundlag af Toldetatens personaleakter kan der siges meget om de kvindelige tolderes baggrund og virke i Toldvæsenets tjeneste. Forbavsende mange var tolderdøtre, hvad der medvirker til at forklare deres indtræden i den tidlige periode. Det »ulovlige« ansættelsesstop i 1922 skal nok, som forfatteren bemærker, ses i forbindelse med konjunkturerne, krisen i begyndelsen af tyverne, som bevirkede en generel, midlertidig kraftig opbremsning i antallet af nyansættelser og efterfølgende særlige bestræbelser på at sende kvinderne tilbage til kødgryderne. Dette skete bl.a. ved hjælp af den »medgift«, som efter tjenestemandsløven af 1931 kunne give et helt års løn til den kvindelige tolder, som giftede sig, og vel at mærke i den forbindelse tog sin afsked.

Der er mange andre iagttagelser om kvinders vilkår i et etat, hvor de helst ikke skulle gøre karriere, men pænt forblive på kontoret, hvad de til Karen Hjorths irritation kun i alt for høj grad artigt fandt sig i – enkelte undtagelser dog fraregnet. Men fornøjelig læsning er det. Eneste indvending, som man ikke kan afholde sig fra at komme med, er angående den relativt store gruppe »Ikke oplyst« i tabellen side 27, hvor de 211 i den tidlige periode er fordelt efter »Faderens erhvervsgruppe«. Lidt personalhistorisk knofedt ville dog let have kunnet skaffe oplysninger til veje for de sidste seksogtyve vedkommende.

Anders Monrad Møller

OTTAR DAHL: Syndicalism, Fascism and Post-Fascism in Italy 1900-1950, Solum Forlag, Oslo 1999, 180 s.

I sin bog gennemgår Ottar Dahl, tidligere professor i historie ved Oslo Universitet, den ofte noget oversete italienske syndikalisme. Fokus er lagt på symbio-

sen med fascismen i perioden mellem de to verdenskrige. Forfatteren præsenterer indledningsvis sin teoretiske tilgang. I forlængelse af den nyorientering i fascisme-forskningen, som de såkaldte *revisionister* Ernst Nolte, og Renzo De Felice og Emilio Gentile i Italien tegner, anlægger bogen en ideologihistorisk vinkel på fænomenet. Ideologi defineres bredt som »a body of ideas or beliefs about social or collective phenomena« (s. 11). Dahl foretrækker en fænomnologisk analyse af ideologien ud fra den antagelse, at den syndikalistiske virkelighedsopfattelse blev taget alvorligt af dem, der delte den, hvorfor den også bør tages alvorligt af dem, der studerer den. Dahl tager eksplicit afstand fra den marxistisk farvede opfattelse af ideologi som »false consciousness« (s. 13) og som manipulation, fordi den har resulteret i, at den fascistiske syndikalisme kun sporadisk har været behandlet.

I sin oprindelige udformning (inspireret af Sorel) tildelte syndikalismen fagforeningen en afgørende betydning i en generel strategi for samfundets volde-lige og revolutionære ændring og som sådan varselede den en radikalisering af den socialistiske arbejderbevægelse op til Første Verdenskrig. Krigen drejede imidlertid bevægelsen i en nationalistisk retning, hvilket befordrede en tilnær-melse til den gryende fascisme. Med Edmondo Rossonis *sindacalismo integrale* – ikke uden visse korporative visioner om at bringe arbejdere og arbejdsgivere sammen i samme organisation – fik fascismen en fagbevægelse, der i 1925-26 erstattede det socialistiske CGL. Det fascistiske enhedsforbund blev imidlertid opløst i mindre forbund i 1928 (*lo sbloccamento*), fordi dets krav om autonomi alligevel skønnedes uforeneligt med den nye orden.

Spørgsmålet om fagforeningens fremtidige status forstummede dog ikke dermed. Det blev nu rejst i relation til regimets bestræbelser på at opbygge en korporativ stat i forventning om, at *den fascistiske revolution* ville kunne overvinde den liberalistiske kapitalismes klassekonflikter. Dahl følger her tæt og informativt den intense diskussion – med navne som Luigi Fontanelli og Ugo Spirito – om forholdet mellem fagforening og korporation, der igen berørte graden af fagforeningens autonomi eller integration i forhold til det fascistiske parti og staten. Debatten var relativt åben. Nogle af synspunkterne blev da også i datiden afvist for at være udtryk for ren kommunisme (fx Spiritos idé om *la corporazione proprietaria*).

Mange fascistiske fagforeningsledere fulgte Mussolini til Salò, hovedsædet for *La Repubblica Sociale Italiana*, efter at han var blevet afsat i juli 1943. Fra denne periode har Dahl fremdraget en række yderst interessante dokumenter fra arkiverne, der vidner om, at helt frem til det tidlige forår 1945 har det syndikalistiske og korporative tema været diskuteret på ministerplan og med Mussolinis fulde støtte. Man skulle ellers mene, at *il Duce* på dette sene tidspunkt i krigen var i færd med at pakke kuffert.

Efter krigen fortsatte enkelte repræsentanter deres virke dels inden for det nye CGIL enhedsforbund, der var domineret af kommunister, socialister og katolikker, og dels udenfor i utilfredshed med forbundets interne splittelse mellem de forskellige partitilknytninger. Andre bidrog til dannelsen af det nyfascistiske forbund CISNAL, der igen var knyttet til MSI.

Ottar Dahl fører konsekvent sin ideologihistoriske linje igennem og bygger i en vis udstrækning på værdifuldt nyt materiale. Selvom bogen bidrager til et mere nuanceret billede af epokens ideologiske landskab, har tilgangen dog også sine begrænsninger, når vi alene præsenteres for en syndikalistisk diskurs, en selvforståelse, der var forbavsende blind over for den kontekst, den eksponeredes i. Syndikalismens grundlæggende tilpasning til *den reale fascisme* fik dens

talsmænd til at overse, hvorledes de bidrog til en disciplinering af arbejderklassen i et regime, hvis afgørende beslutninger lå i feltet omkring staten og erhvervslivets ledende kredse, og hvis mål fra og med Abessinienfelttoget og engagementet i den spanske borgerkrig i midten af 30'erne i stigende grad centreredes omkring en ressourcekrævende krigsførelse. De ideale fordringer blev da aldrig virkeliggjort i et syndikalistisk og korporativt Italien, hvad Dahl da heller ikke lægger skjul på.

Det ville også have været interessant at høre noget om, hvorledes der blandt syndikalisterne reageredes på de store *vilde* strejker i marts 1943 på FIAT-fabrikkerne i Torino af en størrelsesorden, der ikke var set i tyve år, og som også blev anledningen til at kommunistiske celler påny fik fodfæste på fabriksplan. I sin store monografi om FIAT (fra 1977, udvidet udgave fra 1999) refererer Valerio Castronovo til rapporter fra '36, der udtrykte myndighedernes bekymring for, at dele af arbejderklassen i Torino endnu ikke helt havde lagt deres kommunistiske og socialistiske sympatier bag sig.

Gert Sørensen

I kamp for flåden. En levnedsskildring af Kommandør Halfdan B. Barfod 1880-1947. Fortalt af JØRGEN H. BARFOD. Maritim Kontakt XXI, Kbh. 1999, 202 s., ill.

Det er naturligvis vanskeligt for en søn at skulle skrive om sin far, bemærker Jørgen H. Barfod i sin indledning. Vanskeligheden ligger ikke i mangel på kilder, eftersom kommandørens privatarkiv rummer en fyldig korrespondance til hjemmet fra de lange perioder til søs. Dette materiale har kunnet suppleres med logbøger, officersbedømmelser m.v. fra søværnets arkiver, hvortil kommer, at Halfdan B. Barfod gennem årene livligt deltog i den offentlige debat om flåden og dens vilkår, hvad der på sin vis kulminerede med tobindsværket *Vor flåde i fortid og nutid* fra 1942.

Man får således en indgående skildring af en karriere til søs, begyndende med den frivillige lærling, der kom på togt med krydserfregatten *Fyen* i 1895. Sytten år efter ser man den nygifte premierløjtnant tiltræde den første selvstændige kommando på torpedobåden *Havørnen*. I årene 1924-25 skildres orlogskaptajnen på inspektionsskibet *Fylla*, der helst skulle markere sig ved at opbringe et passende antal britiske trawlere under Island, mens chefen samtidig varetog de intrikate forbindelser til og i land. I to år – 1930-31 – førte Barfod kongeskibet *Dannebrog*, det sidste år som kommandørkaptajn. Udnævnelsen til kommandør fulgte i 1932, da han med kadetterne var på togt med *Beskytteren*, og endelig fungerede Barfod i årene fra 1937 – indtil han faldt for aldersgrænsen i 1942 – som kongens jagtkaptajn. Pensionisten, kammerherre Halfdan B. Barfod var kraftigt involveret i illegalt arbejde, han tilbragte i 1944 nogle uger i Vestre fængsel, slap ud igen og levede under jorden indtil befrielsen. Unægtelig et spændende levnedsløb, her gengivet i punkter, men i bogen beskrevet særdeles detaljeret, ikke mindst når det gælder Barfods deltagelse i den offentlige debat om Søværnet i mellemkrigstiden, i særdeleshed foranlediget af nedskæringerne efter søværnsloven af 1932. Det foregik under det bestandigt gentagne motto: »Uden flåde intet dansk forsvar«.

Vanskeligheden for fortælleren ligger naturligvis i at komme på afstand. Resultatet er blevet en meget loyal, sønlig gengivelse af faderens partsindlæg i kamp for flåden suppleret med sobre referater af de modargumenter, han

mødte – ikke mere, hvad der vel egentlig også ville være lidt meget forlangt. Hvad man yderligere kunne ønske, var måske nok at få lidt flere perspektiver. Hvordan var Halfdan B. Barfods karriereforløb i forhold til hans kollegers? Fik han ikke forbavsende mange udekommandoer? Og, når man i de første mange år efter ægteskabets indgåelse ustandselig hører om trange kår i det »lille« sø-officershjem, jamen, var det da ikke vilkår, der i mellemkrigstiden gjaldt over alt i de civile og militære etater, hvor man havde svært ved at opretholde en status, som den kendtes fra tiden før Første Verdenskrig? Der stilles således ikke spørgsmål i denne bog, men den er et værdifuldt bidrag til vor viden om forhold i søværnet i første halvdel af det tyvende århundrede.

Anders Monrad Møller